

Ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларида экологик саводхонликни ошириш муаммолари

П.М.Пулатова
Темур Абдимуродович Сайфуллаев
Низомий номидаги ТДПУ

Аннотация: Мазкур мақолада ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларида экологик саводхонлик ва маданиятни шакллантиришнинг илмий муаммолари ҳақида фикр-мулоҳазалар юритилган.

Калит сўзлар: Ихтисослаштирилган таълим, экологик таълим, дефектология, тўғарак.

Problems of improving environmental literacy in specialized schoolchildren

P.M.Pulatova
Temur Abdimurodovich Sayfullaev
TSPU named after Nizomi

Abstract: This article discusses the scientific problems of environmental literacy and culture formation in specialized school students.

Keywords: Specialized education, ecological education, defectology, circle.

Мамалакатимиз ҳаётида содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ўзгаришлар ўзининг кўлами ҳамда салоҳияти билан алоҳида аҳамият касб этади.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларни сўзсиз амалга ошириш, республика ҳудудларидаги экологик муаммолар ечимига таълим тизимини жорий қилиш билан ҳисса қўшиш, ўсиб келаётган ёш авлоднинг экологик саводхонлигини ошириш, экологик онги ва экологик маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш, экологик таълим ва тарбия жараёнини самарали ташкил этиш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг қарорида белгилаб қўйилган¹

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами.-Т., 2017. Б-39.

Дунёнинг жўғрофий-сиёсий тузилиши ўзгармоқда. Бундай шароитда инсон томонидан биосферага кўрсатилаётган таъсирни тартибга солиш, ижтимоий тараққиёт учун қулай табиий муҳитни сақлаб қолишнинг ўзаро таъсирини уйғунлаштириш, инсон ва табиатнинг ўзаро муносабатларида мувозанатларга эришиш муаммоси борган сари долзарб бўлиб қолмоқда.

XXI асрда табиат билан инсоният ўртасидаги муносабатлар тобора кескинлашмоқда. Экология муаммоларининг кескинлашуви инсониятнинг, жумладан, мактаб ўқувчиларининг экологик маълумотга бўлган эҳтиёжини оширмоқда. Ер шарининг, жумладан, Марказий Осиё, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг турли ҳудудларида вужудга келган ноқулай экологик вазият, Республиканинг иқтисодий-ижтимоий ҳаётига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Бу эса халқ хўжалигида табиат захираларидан омилкорлик билан фойдаланадиган, шунингдек, атроф-муҳит билан муносабатда юксак ахлоқий, эстетик фазилатларга эга кишиларга бўлган эҳтиёжларни ҳар қачонгидан ҳам кучайтирмоқда. Бу зарурият ўқувчиларга экологик таълим-тарбия беришни умумий таълим, айниқса, алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда асосий вазифаларидан бири қилиб қўйилмоқда.

Юксак умумий ва касбий маданиятга, ижтимоий ва иқтисодий фаолликка, ҳаётда ўз ўрнини топа олиш маҳоратига эга бўлган, иқтисодиёт, фан-техника ва технологияларнинг ютуқларини яхши ўзлаштирган мутахассисларнинг янги авлодини тарбиялаш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги (янги таҳрири)² Қонуни, «Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда экологик назорат соҳасидаги Давлат органлари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Президент қараорида мамлакатда экологик ҳавфсизликни таъминлаш, экологик вазиятни яхшилаш, қулай экологик ҳолатни барқарор сақлаш, экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат бошқаруви самарадорлигини таъминлаш ҳамда содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг олиндини олиш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларни янада жонлантириш мақсадлари белгилаб қўйилган³ Булар босқичма-босқич ҳаётга татбиқ этилмоқда.

Дунёдаги турли жойларда вужудга келаётган оғир экологик ҳолатларнинг инсон соғлиғига салбий таъсир этаётгани, атроф-муҳитни муҳофазасига оид экологик таълим-тарбиянинг илмий асосланган режа ва дастур асосида ташкил этиш зарур эканлигини кун тартибига қўйган. Бундай дастурлар ишлаб

² Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонун- Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами Т.: 2020 йил 29 сентябрь

³ Мирзиёев Ш.М. «Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда экологик назорат соҳасидаги Давлат органлари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори-Т.,2021 йил 31 декабр

чиқилган бўлса ҳам алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабнинг интеллектуал камчилигига эга бўлган ўқувчиларнинг ўзига хос ва уларнинг имкониятлари даражасига мос келадиган бирон бир мукамал экологик таълим-тарбияга оид дастур ёки ўқув қўлланма ишлаб чиқилмаган.

Ривожланишда нуқсонлари бўлган болаларни экологик таълим ва тарбиялаш муаммоси кўплаб Россия дефектологлари томонидан кўриб чиқилган. (V.I.Воробиева, V.V.Воронкова, T.N.Головина, E.A.Экжанова, V.G.Зубарев, E.A.Ковалева, И.В.Кабелко, Э.М.Калинина, Н.Морозова, Ж.Э.Оразбоёв, Т.И.Поротская, В.И.Сивоглазов, Э.А.Стребелева, Б.К.Тупонёгов, М.В.Улемаева, Т.В.Шеврёва ва бошқалар), уларнинг тадқиқотлари ушбу мавзуга қизиқишни акс эттиради ва унинг аҳамияти ва долзарблигини кўрсатади, лекин фақат контекстда.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларнинг интеллектуал камчилигига эга бўлган ўқувчиларни атроф-муҳит, табиатга муҳаббат, табиатга тўғри муносабат, табиатни муҳофаза қилиш, табиат бойликларидан тежаб-тергаб фойдаланиш, табиий бойликларни кўпайтиришда, экологияни сақлашда фаол қатнашишга оид билим-кўникмаларни ҳосил қилишни амалга оширилишининг илмий-назарий асосларини Республикамизда дефектолог олимларимиздан П.М.Пўлатова ишлаб чиққан.⁴ Аммо бу муҳим педагогик муаммо ҳали етарликча ҳал этилмаган.

Мамлакатимиз катта, чексиз табиий бойликларга эгадир. Аммо табиатимиз қанчалик қудратли бўлмасин бугун, албатта, у кўриқланиши лозим, токи келгуси авлодлар унинг бойликларидан тўлақонли баҳраманд бўлиши керак. Табиатни муҳофаза қилиш янги жамиятимиз қурилишининг ғоят долзарб, муҳим вазифалардан биридир.

Табиий ресурслардан махсус мактаб ўқувчиларини ҳар томонлама тўғри фойдаланишга ўргатиб бориш, биз педагогларнинг муқаддас бурчимиздир. Ўзбекистон Республикасининг «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди.⁵ Бу қонунга оид ҳужжатларнинг моҳияти, мазмуни ва вазифаларини барча мактаб ўқувчилари, жумладан, алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабнинг интеллектуал камчилигига эга бўлган ўқувчилари яхши англаган ҳолда уларга амал қилиши ҳамда бу қонуннинг амалда бажарилишини таъминлашга ҳам ўз ҳиссаларини қўшишлари зарур.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонуни- Т.: -1993 йил 29-январ

⁵ П.М.Пўлатова П.М.Махсус мактабларда экологик таълим-тарбиянинг илмий назарий асослари.-Т.: -«Фан ва технология»- 2009 йил.

Оқилона ёндашилган табиат - тан-сихатлик, саломатлик, осойишталик, завқ-шавқ, рухий бойликларнинг битмас-туганмас манбаи, у инсонларнинг хўжалик фаолиятлари учун бетўхтов моддий ресурслар етказиб туради. Табиатни авайлаб-асраш, табиий ҳолда сақлаш ҳақида ғамхўрлик қилиш ҳозирги кундаги ҳар бир маданиятли кишининг ҳаётий вазифасига айланиши керак.

Соғлом ўқувчилар қатори алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабнинг интеллектуал камчилигига эга бўлган ўқувчиларнинг экологик онгини, экологик саводхонлигини, экологик маданиятини шакллантиришда табиат ва ундан оқилона фойдаланиш тўғрисидаги билимларни оммалаштириш ўқувчиларни экологик тарбиялашнинг асосий низоми ҳисобланади.

Қонунда ҳар бир ўқувчининг амалий фаолиятини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилган. Шубҳасиз, бу алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларнинг, мактаб-интернатларининг интеллектуал камчилигига эга бўлган ўқувчиларнинг шу билан бирга уйларида таълим-тарбия олаётган ўқувчиларга ҳам тааллуқлидир.

Юқорида айтиб ўтилганлар илмий тадқиқот ишимизга “Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабнинг интеллектуал камчилигига эга бўлган ўқувчиларнинг экологик саводхонликни ошириш йўллари” тадқиқот мавзуси этиб танлашга туртки бўлди.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларнинг экологик саводхонлигини ошириш мақсади уларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш, табиатни севиш, жонли ва жонсиз табиатга меҳр-муруватли бўлиш, табиат бойликларидан оқилона, тежамкорлик билан фойдаланишга ўргатиш, табиатни муҳофаза қилиш кўникмаларини и шакллантиришдир.

Тадқиқот ишимизда Яшнаобод туманидаги 52-сонли алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб тадқиқот базаси сифатида хизмат қилди.

Тадқиқот объекти сифатида алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабнинг 1-синф ўқувчиларининг экологик саводхонлигини оширишга қаратилди.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларида экологик саводхонликни ошириш жараёнлари тадқиқот предмети қилиб белгилаб олинди.

Юқоридаги белгилаб олинган мақсадларни амалга оширишда биз қуйидаги вазифаларни белгилаб олдик:

1. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчилари экологик саводхонлигини оширишга оид адабиётларни ўрганиш;

2. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларида экологик саводхонликни оширишнинг энг мақбул самарли йўллари аниқлаш;

3. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларида экологик саводхонликни оширишни экспериментал тажриба-синов ишлари орқали такомиллаштириш йўллари аниқлаш, умумлаштириш, методик тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот ишимизда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги, «Ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида»ги, «Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида»ги, «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги қонунлари, «Узлуксиз экологик таълим» концепцияси, президен асарлари, Олий Мажлис сессиялари материалларида комил инсон шахсини шакллантириш борасида олға сурилган фикрларга, инсон комолотига оид шарқ ижтимоий, маънавий мерослари методологик асос бўлиб хизмат қилди.

Ақли заиф ўқувчиларда экологик саводхонликни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари куйидагилардан иборат:

1. . Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда экологияга, табиатни муҳофаза қилишга оид билимларни ўзлаштирилди.

2. Экологик таълим-тарбиянинг мазмуни.

3. Алоҳида таълим эҳтиёлри бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда олигофренопедагогларнинг экологик таълим-тарбия бўйича педагогик маҳоратга эга бўлиши.

4. Алоҳидат таълим эҳтиёлри бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда уларни ўзлаштириш даражалари ҳамда қизиқувчанлик қобилиятларини орттирилди.

5. . Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабда экологик таълим-тарбия узвийлиги таъминланди.

6. . Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларида экологик таълим-тарбияга оид билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш омилларининг ўзаро алоқадорлигига эришилди.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларида экологик таълим-тарбияга оид тушунча, билим, кўникма

ва малакаларни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидаги талаблар асосида аниқланди:

а) Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларининг ёш ва ўзига хос хусусиятларини ўрганиш;

б) Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабнинг ўқитувчи-дефектологлари ва ўқувчиларнинг ўзаро муносабатлари асосида экологик таълим-тарбияга оид билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш учун шарт-шароитлар яратиш;

в) Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда экологик таълим-тарбияни амалга оширишда фанлараро боғлиқлик, экологик тарбияга оид материаллардан, матнлардан фойдаланиш;

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда фанлараро боғланиш асосида экологик таълим-тарбияга оид билимлар бериш таҳлили шуни кўрсатдики, табиат ҳақидаги билимлар қуйидагича ўзлаштирилади:

1. Жонли ва жонсиз табиатнинг ўзаро алоқадорлиги ҳамда уларнинг фарқи.

2. Табиат жисмлари ва уларнинг хусусиятлари.

3. Табиат компонентлари ва хислатлари.

4. Табиат ҳодисалари ва уларнинг таъсири. Коинот ва унинг Ер билан ўзаро алоқадорлиги.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда фанлараро алоқа ёрдамида экологик таълим-тарбияни амалга ошириш мақсадлари, муаммолари, талаблари ҳамда услублар аниқланди.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда ўқитувчи-дефектологлар қуйидаги коррекцион педагогик-экологик фаолиятнинг йўналтирувчи ва коррекцион ривожланувчи сифатларига эга бўлиши керак:

- Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда ўқитиш назарияси ва амалиётида фанлараро алоқадорликдан фойдаланиш;

- Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда ақли заиф ўқувчиларнинг билиш ва ижодий фаоллигини корекцион ривожлантириш;

- Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда ақли заиф ўқувчиларда экологик саводхонлик, экологик маданиятни шакллантириш.

- Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларида экологик таълим-тарбияни амалга ошириш, даврлари қуйидагича изоҳланади:

1. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларининг соғ анализаторлари орқали ҳиссий экологик тасавурларнинг пайдо бўлиши, унинг онгли англаниши, шу аснодаги эҳтиёжнинг сезилиши.

2. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларида экологик таълим-тарбияни амалга ошириш қарор топиши учун педагогик муҳит яратиш.

3. Таклиф этилган методикадан фойдаланиб, Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабда экологик таълим-тарбияни амалга ошириш.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабда экологик таълим-тарбиянинг узвийлиги шундан иборатки, ақли заиф ўқувчиларда экологик таълим-тарбияга оид олган тушунча, билимларни фикрлаш зарурати ва экологик эҳтиёж, ўзаро алоқадордир. Булар:

- экологик таълим-тарбияга оид бериладиган билим-ларнинг мазмуни ва уларнинг шаклини аниқ бўлиши;

- экологияга оид билимларни пухта ўзлаштирилиши;

- экологик таълим-тарбиянинг заиф кўрувчи, заиф эшитувчи, ақли заиф ўқувчиларнинг қизиқишига қаратилган бўлиши;

- экологик тарбия махсус мактаб ўқувчиларини коррекцион ривожлантиришга, экологик онгини экологик маданиятини шакллантиришга қаратилган бўлиши.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабда таълимни тизимлилиги ва изчиллиги экологик таълим-тарбияни узвийлигига замин яратади.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабда ақли заиф ўқувчиларда экологик саводхонлик, экологик онг, экологик маданиятни шакллантирувчи омиллар қуйидаги-лардан иборат, деб ҳисоблаш мумкин:

- дарс;

- дарсдан ташқари машғулотлар;

- тўғарақлар;

- мавзули суҳбат, баҳс, мунозара;

- табиат, саломатлик музейларига;

- экскурсия;

- дидактик ўйинлар.

Юқорида айтиб ўтилган экологик таълим-тарбияга оид билим, кўникмаларни шакллантиришда қуйидагилар назарда тутилди:

- фанлараро боғланишда экологик саводхонлик амалга оширишга эришилди.;

- Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчилари саводхонлигини оширишга доир билимларнинг ўзига хос хусусиятлари инобатга олинди.;

- дарсларни ташкил қилишда замонавий педагогик технологиялардан фойдаланилди;

- ўқувчиларнинг ўз тенгдошлари ҳаётига боғлиқ экологик саводхонликни оширишга қаратилган матнлардан фойдаланилди;

- ўқувчиларга экологик таълим-тарбия мазмунида қизиқарли ўйинлар, ва бошқа турдаги топшириқлар берилди ва уни бажариши назорат қилинди;

Фанлараро боғлиқликка урғу берилди ва ҳар бир фан аосида ўқувчиларни экологик саводхонлигини оширишга қаратилган чорағтадбирлар амалга оширилди.

1. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда она тилидан экологик тарбия мазмунида машқлар бажариш экологик таълим-тарбияга оид билимларни шаклланишига ёрдам берди.

2. Табиатшунослик ва география дарслари табиат, атроф-олам тузилиши ва табиатнинг хилма-хиллиги ҳақидаги билимларни бераи ақли заиф ўқувчиларда тўғри илмий дунёқарашни шаклланишга замин яратилди.

3. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда ўқув фаолиятлари табиатдаги ўзгаришларни ижтимоий фойдали меҳнат билан биргаликда боғлашга ўргатилди.

4. Синфдан ташқари ўқиш Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда мустақил билим олиш ва ўқиганларини экологик таҳлил, экологик саводхонлик, экологик маданият шакллантиришда муҳим ўрини эгаллади.

Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактабларда ўқув фанлари билан функционал боғланишларни юзага келтиради ақли заиф ўқувчиларда экологияга оид билимларни кундалик ҳаётида мустаҳкамланиб, кўникма, малакаларга айланиб боришига олиб келди.

5. Шу йўналишда бажарилган ишлар Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ўқувчиларини келгусида бирор касбни танлаши ҳамда уларда ўзи яшаётган Ватанининг табиати, экологиясига нисбатан миллий ғурур, экологик онг, экологик саводхонликни ошириш ва экологик маданият шаклланишида муҳим омил бўлиб хизмат қилди.

Олинган тадқиқот натижалари, илмий янгилиги Олигофреопедагогика фани таълим жараёнида экологик таълим тарбиянинг методологик дидактик асослари, тамойиллари, қонуниятлари, педагогик-психологик имкониятларига

доир материаллар билан бойтади. Ўқув фанлари аро алоқадорлик асосида ташкил этилган экологик таълим тарбия жараёнининг самарадорлигини таъминловчи ўқув материалга эга бўлади.

Шундай қилиб, ўқувчиларда экологик саводхонликни амалга оширишнинг ўрни ва ролини аниқлаш, экологик тарбия моҳияти мактаб ёшдаги болаларнинг ёши, психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, экологик таълим ва тарбиянинг самарали шакл ва усулларини ажратиб кўрсатиш ва асослаш масалалари урғу берилди.

Хулоса қилиб шунни айтиш керакки, юртимизда экологиянинг ижтимоий роли ортиб бормоқда ва у табиатни муҳофаза қилиш ва ундан оқилона фойдаланишнинг, барча жамиятимиз аъзоларининг экологик саводхонлигини ошириш, экологик маданиятли бўлиш давр тақозосидир.

Фойдланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентинини “Ўзбекистон Республикасинин янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами.-Т., 2017. Б-39.

2. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонун-Ўзбекистон республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами Т.: 2020 йил 29 сентябрь

3. Мирзиёев Ш.М. “Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда экологик назорат соҳасидаги Давлат органлари фаолиятини ташкил этиш чоратадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори-Т.,2021 йил 31 декабр

4. Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни- Т.: -1993 йил 29-январ

5. Пулатова П.М. Махсус мактабларда экологик таълим-тарбиянинг илмий назарий асослари.-Т.: -“Фан ва технология”- 2009 йил.